

Актуальна тема номера:
“ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ”

DOI: 10.33498/Юш-2023-06-009

Петро Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
завідувач Львівської лабораторії прав людини
і громадянина НДІ
державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка

Олександр Святоцький

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
головний редактор

**ІНТЕРВ'Ю ПРОФЕСОРА ПЕТРА РАБІНОВИЧА
ГОЛОВНОМУ РЕДАКТОРОВІ ЖУРНАЛУ “ПРАВО УКРАЇНИ”,
ПРОФЕСОРОВІ ОЛЕКСАНДРУ СВЯТОЦЬКОМУ**

Запитання Олександра Святоцького:

Шановний Петре Мойсейовичу, як Ви інтерпретуєте термінопоняття “права людини”?

Відповідь Петра Рабіновича:

Перш ніж розглядати питання, зазначене в названій актуальній темі, слід розкрити зміст основних вихідних понять, які використовуватимуться при розгляді відповідних питань. Адже, як відомо, будь-який такий розгляд має ґрунтуватись на певних засадничих положеннях, якими зумовлюватимуться методологічні підходи та дослідницькі методи. У нашому випадку таким є насамперед загальне терміносполучення “права людини”.

Нині ні для кого не секрет, що відповідь на запитання – яке явище відображається зазначеним термінопоняттям? – не є однозначною,

© Петро Рабінович, Олександр Святоцький, 2023

уніфікованою, загальноновизнаною. Така відповідь зазвичай зумовлюється тим методологічним підходом, на якому ґрунтується обговорюване поняття. Нами було виявлено принаймні близько десяти таких підходів. І майже кожен із них, зауважимо, не є цілком випадковим, оскільки так чи інакше “схоплює”, відображає якийсь із проявів досліджуваного явища. Із погляду виявлення самої його сутності такі підходи не є рівнозначними, рівноцінними. Найбільш значущими з-поміж них є такі, які сприяють виявленню соціальної сутності прав людини. З означених позицій найбільш цінними та визначальними є такі методологічні підходи, які полегшують, а не ускладнюють виявлення такої сутності. Вже досить давно я обґрунтовував, що саме так званий потребний підхід є найбільш коректним стосовно виконання такого евристичного завдання. Користуючись ним, стає можливим сформулювати уявлення про те, чий потреби та інтереси втілює певна інтерпретація загального поняття “права людини”.

Усі ж інші методологічні підходи – якщо прагнути до пізнання соціальної сутності розуміння прав людини – можуть бути лише допоміжними, додатковими.

Тому, з огляду на сказане, слід майже у кожному випадку праволюдного дослідження ставити і відповідати на такі запитання: потреби, інтереси та, до речі, воля саме яких соціальних угруповань лежать в основі певного, історично конкретного розуміння соціальної сутності такого явища, як “права людини”?

Запитання Олександра Святоцького:

Як можна одержати відповідь на запитання: що ж являє собою те явище, яке зазвичай відображається термінопоняттям “права людини”?

Відповідь ПЕТРА РАБІНОВИЧА:

Отож, якщо вкрай стисло відповісти на таке Ваше запитання, то можна стверджувати, що права людини – це можливості задоволення її потреб.

Характеризуючи світоглядно-методологічні засади наведеної відповіді, слід чітко наголосити, що такими є ідеї, положення антропосоціального матеріалізму. Відповідно до таких ідей світоглядно-філософського гатунку центром, стрижнем будь-яких суспільствознавчих (включно з правознавчими) досліджень має бути людина як біосоціальна істота. А тому й будь-які положення, висновки, рекомендації мають перевірятись на відповідність потребам, інтересам людини, мають сприяти поліпшенню умов (матеріальних, соціальних, духовних) її існування і розвитку саме як людської особистості, індивідуальності. Інакше кажучи, ідеться про гранично широке застосування антропосоціального підходу, який

почав інтенсивно використовуватись у суспільних науках із другої половини ХХ ст. Неабиякий внесок у наукове обґрунтування означеного засадничо-методологічного підходу зробили свого часу К. Маркс і Ф. Енгельс. Різновидом такого світоглядного підходу, як видається, є й так званий людино-потребовий підхід, обстоюваний у моїх працях із середини 80-х років минулого століття і дотепер.

Запитання Олександра Святоцького:

У праволюдській літературі набуло широкого поширення термінопоняття “міжнародні стандарти прав людини”. Як би Ви його інтерпретували?

Відповідь ПЕТРА РАБІНОВИЧА:

Міжнародні стандарти буттєвих прав і свобод людини – це закріплені у міжнародних актах чи документах, текстуально уніфіковані і функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг таких прав, зумовлювані досягнутим рівнем розвитку суспільства, а також встановлюють обов'язки держав щодо їхнього забезпечення, охорони і захисту та передбачають за їхнє порушення негативні наслідки юридичного або політичного характеру.

Запитання Олександра Святоцького:

Які існують різновиди стандартів прав людини?

Відповідь ПЕТРА РАБІНОВИЧА:

Класифікацію таких стандартів можна здійснювати за різними критеріями. Зокрема: 1) за їхнім буттєвим (онтичним) статусом – номінальні (інакше кажучи, термінологічні або текстуальні), до яких належать самі лише назви прав і свобод людини, що вжиті у міжнародних актах, та фактичні (змістовні), які фіксують у вказаних джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод; 2) за деонтичним статусом – обов'язкові, втілення яких є формально-необхідним для відповідних держав і може забезпечуватися навіть застосуванням міжнародних політико-юридичних санкцій, та рекомендаційні, які хоч і не мають формальної обов'язковості, проте теж забезпечені міжнароднополітичними (морально-політичними) санкціями; 3) за простором (територією) дії – світові (загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (зокрема, континентальні, яскравим прикладом яких є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод); 4) за колом адресатів – загальні (стосуються усіх людей) та спеціалізовані (адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань, наприклад: дітям, жінкам, біженцям); 5) за

Петро Рабінович, Олександр Святоцький

суб'єктом їхнього встановлення – стандарти Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН); стандарти ЮНЕСКО; стандарти Ради Європи; стандарти Європейського Союзу тощо.

Запитання Олександра Святоцького:

У вітчизняній літературі й навіть у самій Конституції України вживаються незнані раніше поняття “зміст прав людини” та “обсяг прав людини”. Як треба розуміти кожне з них?

Відповідь Петра Рабіновича:

За моїм спостереженням, ці поняття, мабуть, уперше були оприлюднені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 47). Водночас таких понять немає у конституціях більшості зарубіжних країн ухвалених раніше зазначеного терміна.

Зміст прав і свобод людини – це їхня якісна характеристика, яка відображається тими умовами і засобами діяльності, що утворюють можливості людини, необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку. Обсяг прав і свобод людини – це їхня кількісна характеристика, яка відображається показниками меж відповідних можливостей, виражених у певних одиницях виміру.

Запитання Олександра Святоцького:

У теорії прав людини та у практиці їх застосування доволі часто використовуються різноманітні та неоднозначні класифікації прав людини. Які ж із них слід, на Вашу думку, вважати найбільш обґрунтованими, підставними і, до того ж, практично значущими?

Відповідь Петра Рабіновича:

З усіх різноманітних класифікацій прав людини основною мені видається така, підставою (критерієм) якої слугують різні види (групи, комплекси) індивідуальних потреб, які задовольняються здійсненням, використанням людиною її певних буттєвих прав і свобод.

Тоді “потребова” класифікація прав і свобод матиме такий вигляд: фізичні (інакше кажучи, вітальні, життєві) права і свободи – це можливості людини, необхідні для її фізичного існування, для задоволення її біологічних, матеріальних потреб (зокрема, права на життя, фізичну недоторканність, безпечне природне довкілля, житло, належний рівень матеріального забезпечення, власність на предмети споживання, безоплатне медичне обслуговування та інші види соціального забезпечення); особистісні права і свободи – це можливості збереження, розвитку і захисту морально-психологічної індивідуальності людини, її світогляду та духовності (зокрема, права на честь і гідність, ім'я, свободу світогляду

і віросповідання, вираження своїх переконань); культурні (гуманітарні) права і свободи – це можливості збереження та розвитку своєї етнічної самобутності, доступу до здобутків духовної та матеріальної культури нації, народу, людства, їхнього засвоєння, використання та участі у подальшому їхньому збагаченні (зокрема, права на освіту і виховання; користування надбаннями культури і мистецтва; наукову, технічну та художню творчість); економічні права і свободи – це можливості людини реалізовувати свої здібності і здобувати засоби для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ (зокрема, права на власність щодо засобів виробництва, на здобуття професії, вибір і здійснення трудової або іншої діяльності, сприятливі умови та справедливу оплату праці); політичні права і свободи – це можливості людини брати участь у державному та громадському житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань політичного спрямування (зокрема, права на юридичну правосуб'єктність і громадянство, участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, участь у державному управлінні суспільством, участь у створенні і діяльності громадських об'єднань, державний захист від порушень буттєвих прав і свобод людини). Існують і інші класифікації буттєвих прав і свобод людини. Тут слід відзначити, що ухвалена на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р. Віденська декларація і Програма дій наголосила, що всі права людини універсальні, неподільні, взаємозалежні і взаємопов'язані. Міжнародна спільнота має ставитися до прав людини глобально, на справедливій і рівній основі, з однаковим підходом і увагою. Хоча значення національної та релігійної специфіки і різних історичних, культурних і релігійних особливостей необхідно мати на увазі, держави, незалежно від їхніх політичних, економічних і культурних систем, зобов'язані сприяти здійсненню і захищати усі права людини й основні свободи.

Запитання Олександра Святоцького:

У процесах реалізації та захисту прав людини, мабуть, найбільш актуальною є проблема меж таких прав. Які наукові рекомендації можна запропонувати для практичного розв'язання суперечностей, колізій, які нерідко виникають при встановленні і застосуванні таких меж (обмежень) у національних юридичних системах?

Відповідь Петра Рабіновича:

У цьому інтерв'ю такі рекомендації, ясна річ, можуть бути запропоновані тільки у вельми загальній, досить абстрактній формі. А саме: не можуть підлягати жодним обмеженням засадничі, абсолютні, справедливі універсальні їхні міжнародні стандарти; зміст і обсяг таких обмежень

мають зазвичай конкретно-історичний характер і тому є, у певному сенсі, відносними і визначаються регіональними, а також національними конституційними та іншими нормативними джерелами. У таких джерелах, власне, і закріплюються правила стосовно обмежень при нормативній фіксації та використанні прав людини. Більш детально проблематика правообмежень висвітлюється у моїй спільно з І. Панкевичем монографії “Здійснення прав людини: проблеми обмежування”. Визначення вихідних понять цієї проблематики (межі прав людини, обмежування прав людини, звуження таких прав тощо), викладені у цій праці, вже не раз використовувались Конституційним Судом України у його рішеннях. У цьому вбачається ефективність результатів досліджень Львівської лабораторії прав людини, заснованої понад чверть століття тому.

У статті 1 Загальної декларації прав людини закріплено вихідний, найважливіший стандарт: “Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах” (до речі, у формулюванні остаточної редакції наведеного положення брав безпосередню участь представник Української Радянської Соціалістичної Республіки в ООН професор В. Корецький. І нині його ім’я носить Інститут держави і права НАН України, ініціатором створення і першим директором якого він був). Другим універсальним праволюдним міжнародним стандартом (у певному сенсі похідним від стандарту, так би мовити, рівноцінності, рівнозначності гідності кожної людини) є заборона нелюдського поводження, адресована будь-яким суб’єктам публічної влади, насамперед державі, її органам, посадовим особам. Цю заборону було закріплено також у Загальній декларації прав людини (ст. 5) та у низці ухвалених після неї інших актів ООН.

Усі ж інші стандарти, зміст і обсяг яких залежить, як зазначалось, від досягнутого рівня розвитку суспільства, зазвичай закріплюються у регіональних і національних праволюдних стандартах.

Запитання Олександра Святоцького:

Які зміни можна констатувати у трансформації, розвитку прав людини у найближчій перспективі?

Відповідь Петра Рабіновича:

До цих тенденцій належать, зокрема, такі:

- дедалі ширше втілення у суспільну свідомість уявлення про те, що саме людина є первинним, головним суб’єктом права;
- універсалізація концепції буттєвих (“природних”) прав і свобод людини, поширення її на дедалі більшу кількість держав;
- розповсюдження принципу правової рівності на дедалі більше коло людей;

- зростання кількості держав, які допускають міжнародний контроль за дотриманням у них прав і свобод людини;
- поширення визнання “верховенства” норм міжнародного права щодо прав і свобод людини над внутрішньодержавним законодавством з цих питань;
- інтенсифікація діяльності неурядових (національних і міжнародних) організацій із захисту прав і свобод людини.

Яскравим проявом наведених тенденцій стала, зокрема, Всесвітня конференція з прав людини (перша така конференція відбулася під егідою ООН 1968 р. у Тегерані). У Віденській конференції, що проходила під девізом “Права людини: знати їх, вимагати їх, захищати їх”, взяли участь майже 140 держав. Іншим прикладом може бути створення у 2006 р. у структурі ООН нового органу – Ради з прав людини, до складу якої було включено 47 держав з усіх континентів світу (щоправда, після широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України Генеральна Асамблея ООН своїм рішенням від 7 квітня 2022 р. призупинила права членства держави-агресорки в цій Раді; отже, нині вона не бере участі в роботі названого органу).

Олександр Святоцький:

Дякую, Петре Мойсейовичу, за Ваші змістовні відповіді.